

Břeňová připomíná ideu „nesmrtelnosti duše“, a to rovněž s ohledem na novozákonní texty a tradici, avšak jen okrajově. Víru ve vzkříšení či nesmrtelnost duše zajímavě připodobňuje k víře v božskou spravedlnost a milosrdenství, doloženou na biblickém Jobovi i mimobiblické mudroslovné literatuře.

Závěr monografie (s. 200-205) se ubírá směrem k novozákonní a zároveň zobecněné teologické reflexi smrti a zmrtyvýchvstání (případně nesmrtelnosti duše) z hlediska individualu i kolektivu.

Celá publikace svědčí o autorčině dobré jazykové erudici i zběhlé orientaci v základní religionistické literatuře k pojednávánému tématu. Monografie nepostrádá ani vlastní teologický náhled. Svě čtenáře si jistě najde i díky srozumitelnému a příjemně nekomplikovanému způsobu vyjadřování. Díky spojení výše uvedených kvalit je jistě přínosná monografie Kláry Břeňové – jež vyšla v edici *Judaica* jako její čtvrtý svazek – hodna pozornosti.

EVA VYMĚTALOVÁ HRABÁKOVÁ

Joel L. Kraemer, Maimonides: Život a dílo, přel. Jiří Blažek,

Praha: Bergman 2010, 687 s.
ISBN 978-80-904207-4-8.

Patně první odbornou publikaci mapující život a dílo Mošeho ben Majmona (Maimonida) vydal roku 1850 čelný představitel školy *Wissenschaft des Judentums* Abraham Geiger (*Moses ben Maimon: Studien*, Breslau: A. Gosohorsky 1850). Na něho navázali David Yellin a Israel Abrahams (*Maimonides*, Philadelphia: Jewish Publication Society 1903) a v roce 1935, kdy se slavilo osmisté výročí Maimonidova narození (nyní se za rok jeho narození označuje 1138, i když poslední edice *Encyclopaedia Judaica* stále mylně uvádí rok 1135), o Maimonidovi monograficky pojednali Salomon Zeitlin (*Maimonides: A Biography*,

New York: Bloch 1935) a Abraham Joshua Heschel (*Maimonides: Eine Biographie*, Berlin: Erich Weiss 1935). Od té doby se už proud různojazyčných biografii a studií o legendárním rabinovi-lékaři-filozofovi-vůdci nezastavil a jen v posledních desetiletích namátkou anglicky vyšly publikace o Maimonidově životě a díle z pera Herberta Davidsona (*Maimonides: The Man and His Works*, New York – Oxford: Oxford University Press 2005), Moshe Halbertala (*ha-Rambam*, Jerusalem: Zalman Shazar Center 2009; *Maimonides: Life and Thought*, Princeton: Princeton University Press 2013), Sarah Stroumsové (*Maimonides in His World: Portrait of a Mediterranean Thinker*, Princeton – Oxford: Princeton University Press 2009) a Tamar Rudavskyové (*Maimonides*, Chichester – Malden: Wiley-Blackwell 2010), jmenujeme-li jen ta nejzajímavější díla. Český čtenář se mohl první seznámit s Maimonidovým epistologickým uměním v knize *Maimonides: Výběr z korespondence* (Praha: Academia 2010), na níž se autorsky podíleli Dita Rukriglová a autor těchto řádků. V témže roce nakladatelství Bergman vydalo překlad knihy Joela L. Kraemera *Maimonides: The Life and World of One of Civilisation's Greatest Minds* (New York: Doubleday 2008) pod názvem *Maimonides: Život a dílo*.

Téměř osm století, která uplynula od Maimonidova skonu k napsání první biografie, neznamenají nedostatek zájmu. Již za svého života byl Maimonides považován za mimořádnou osobnost jak svými obdivovateli, tak kritiky. S lety zájem o „velkého orla“ (o němž se traduje rčení: „*Od [biblického] Mojžíše až po Mojžíše [Maimonida] nepovstal nikdo jako Mojžíš*“) nabíral rozměry legendy, která dala vznik nejen bezpočtu příběhů o jeho životních osudech a genialitě, ale také stovkám učených komentářů k jeho bohatému a různorodému literárního odkazu. Právě mnohovrstevnatost Maimonidova díla stavěla generace židovských intelektuálů před výzvu: jak je možné, že tento prvoroďá učenec, jehož právní kodex *Mišne Tora* představuje první středověkou systematickou kodifikaci židovského práva, je současně autorem *Průvodce tápajících*, nepochybně nejnovativnějšího a nejvlivnějšího, avšak také vysoce

kontroverzního díla židovské náboženské filosofie?

V židovských středomořských obcích proběhly ve 13. a 14. století tři vlny kontroverzí ohledně statusu aristotelismu, reprezentovaného Maimonidovým *Průvodcem*, a tato otázka dál rozdělovala následné generace myslitelů, ať se jednalo o stoupence Maimonida – rabína a právníka, nebo Maimonida – aristotelského filosofa. Jaakov Emden, jeden z nejvýraznějších rabinů 18. století, začal tak daleko, že popřel Maimonidovo autorství *Průvodce*, a naopak ve 20. století Leo Strauss odbyl kodex *Mišne Tora* jako veskrze lidové dílo, jehož nezasloužená proslulost zastíňuje Maimonidovy převážně filosofické zájmy. Teprve v posledních letech se badatelé snaží překlenout tuto zdánlivou dichotomii a podat celistvý a vyvážený portrét Maimonidovy mnohstranné osobnosti. K nim náleží také Joel L. Kraemer, emeritní profesor židovských studií na Chicagské univerzitě a jeden z předních odborníků na kulturní dějiny středověkého islámu, jenž se Maimonidovi badatelsky věnuje již bezmála tři desetiletí. Je autorem nebo spoluautorem desítek článků a monografií o Maimonidovi, a tak můžeme recenzovanou knihu právem považovat za završení Kraemerova životního tématu.

Maimonides (1138-1204) se narodil v Córdoba, tehdejší kulturní metropoli Andalusie. Židovská kultura zde v období umajjovských muslimských vládců od poloviny desátého století prožívala nebyvalý rozkvět, který židovská osvícenecká historiografie označila za „Zlatý věk“. Ačkoli soudobí historikové tuto romantickou představu podrobují kritice, je pravda, že muslimům, křesťanům a Židům se zde podařilo vytvořit poměrně tolerantní atmosféru příhodnou pro vzájemná střetávání na poli kultury, ústící do propojování tradičního náboženského studia se sekulárními vědami, včetně poezie, lingvistiky, matematiky, medicíny a filosofie. Posledně jmenovaná disciplína byla silně ovlivněna dominantní aristotelskou orientací muslimských myslitelů dvanáctého století.

„Zlatý věk“ však netrval dlouho. Roku 1148 Córdoba dobyli Almoahádé, berberské vojevůdce-náboženské hnutí šířící fanatickou

islámskou ortodoxii, a nemuslimské obyvatelstvo bylo postaveno před volbu konverze, nebo smrti, a tak mnoho křesťanů a Židů, včetně Maimonidovy rodiny, volilo odchod. Svá raná léta tak Maimonides strávil putováním Andalusií a Maghribem, což mu však nebránilo, aby nabyl hlubokých znalostí tradičních i světských věd. Ve Fezu, kam rodina kolem roku 1160 přesídlila, Maimonides své kurikulum rozšířil o studium medicíny. Avšak již roku 1165 se i zde s novou silou vzedmala vlna náboženských pronásledování, následovaná nucenými konverzemi Židů, včetně Maimonida. Maimonidova rodina proto opět hledala záchranu v útěku a zamířila nejprve do Země Izraele, jejímiž pány tehdy byli křižáci. Zde rodina nesetrvála dlouho a záhy přesídlila do metropole fátimovského Egypta, Fustátu u Káhiry. Zde Maimonides prožil zbytek svého života pod patronátem Saladinova vezíra al-Fádira.

Po relativně šťastném období, během kterého se mohl věnovat studiu, musel Maimonides po tragickém utonutí bratra Davida převzít starost o obživu rozvětvené rodiny a nalezl uplatnění jako lékař na dvoře nově ustavené ajjúbovské dynastie. Tento post mu skýtal živobytí a společenské postavení. Časem se stal oficiálním vůdcem židovské komunity (1171-1172 a opět 1196-1204) a rabínskou autoritou, k níž se obraceli o radu Židé od Provence po Jemen.

Navzdory zahlcení povinnostmi svého úřadu vytvořil Maimonides v Egyptě čtyři mistrovská díla. Nejprve dokončil *Komentář k Mišně*, započatý ještě v době jeho putování, následně pak *Knihu příkázání*, kodex *Mišne Tora* a *Průvodce tápajících*. Čtrnáct „knih“ *Mišne Tora* (Opakování zákona) jedinečným způsobem kodifikuje rabínskou právní tradici. Maimonides předložil nový, autoritativní a logicky řazený kodex regulující veškerou náboženskou praxi judaismu. Maimonides napsal *Mišne Tora* hebrejštinou *Mišny*, aby oslovila co nejširší publikum, a doufal, že nahradí *Talmud* jakožto konečný právní kodex, jímž se budou řídit všechny židovské komunity.

V letech 1185 až 1191 Maimonides napsal v judeoarabštině *Průvodce tápajících* – monumentální dílo filosofické teologie, metafyziky, kosmologie, etiky, filosofie práva,

epistemologie a biblické exegeze. Maimonides jej psal pro ty „tápající“, kteří by díky svému filosofickému vzdělání mohli být zmateni těmi otázkami víry, které se zdají odporovat filosofické a vědecké pravdě. *Průvodce* vyvrací jakékoli antropomorfické představy o Bohu a dokazuje, že učení Písma neodporuje učení (aristotelské) filosofie. Reprezentuje-li *Mišne Tora* systematizaci židovského práva, *Průvodce* je jeho radikální racionalizací; právě to se stane trnem v oku Maimonidovým kritikům, kteří mu budou vytýkat, že víře příkř postavení služby filosofie.

Kraemer mapuje různé etapy a různá dějiště Maimonidova života, přičemž se důkladně snaží vykreslit civilizaci, již byl Maimonides součástí. Jeho biografii prokáává úryvky z jeho děl. Mnohdy jednu událost líčí pomocí účtyhodného množství souvisejících dokumentů autobiografické i právní povahy. Autor podrobně vykresluje různé aspekty Maimonidova osobního života, včetně jeho raného studia a učitelů, zevrubně se zabývá provokativní otázkou Maimonidovy údajné konverze k islámu, jeho vztahem s bratrem Davidem, mocenským střetem s „hříšným Zutou“ o vedení židovské obce, jeho přátelstvím s žákem Josefem (adresátem *Průvodce*) a láskou k jedinému synu Avrahamovi.

Obraz Maimonidova díla a života Kraemer dotváří prostřednictvím bezpočtu pramenů, včetně dokumentů z Káhirské genizy (depozitář na písemnosti, které byly pro západní vědu objeveny na konci devatenáctého století), arabských historiků, básníků a filosofů. Velmi užitečná je identifikace formativních vlivů čelných arabských aristoteliků al-Fárábího, Ibn Síny a Ibn Rušda na Maimonidovo myšlení. U *Komentáře k Mišně*, *Mišne Tora* a *Průvodce tápajících* předkládá Kraemer vždy zhuštěný úvod do daného literárního žánru, strukturu a obsah děl a základní témata, o nichž pojednávají.

Kraemerova kniha je více než historií jednoho velkého myslitele. Je zároveň bohatou kulturou, náboženskou a intelektuální historií Židů, Arabů a křesťanů ve středověké islámské společnosti a rovněž snadno přístupným, i když v posledku naneštěstí nedostatečným, úvodem do Maimonidova myšlení. Právě bohatství předkládané látky

je paradoxně knize ku škodě. Kraemer svůj příběh zalidnil množstvím rozmanitých postav napříč muslimským Středověkem, před čtenářem v rychlém sledu defilují chalífové, králové, vezíři, filosofové, lékaři, básníci, obchodníci a rabíni, takže se čtenář záplavě jmen ztrácí. Text je místy rozvláčný a trpí snahou o encyklopedičnost, která čtenáře zahlcuje nadbytečnými fakty. Ještě větším prohřeškem je však skutečnost, že i když je Kraemer snad až příliš štědrý co se týče historického, politického a náboženského kontextu – tok jeho vyprávění často přerušují biografické portréty osob, které v Maimonidově životě hrají mnohdy jen okrajovou roli –, ve výkladu Maimonidova myšlení zůstává neomluvitelně skoupý. Při pojednávání o *Komentáři k Mišně*, který označuje za Maimonidův „husarský kousek“, překvapivě nerozebírá jeho etické učení, což částečně napravuje v diskusi o *Mišne Tora*. Zde se Kraemer soustředí na filosofické pasáže *Mišne Tora* a některá právní témata, nicméně zcela opomíjí nastínit jejich hlavní kategorie a nevysvětluje, v čem tkví mimořádná inovativnost díla. Nevývážený je i prostor, který věnuje jednotlivým Maimonidovým spisům: zatímco *Pojednání o logice* věnuje několik stran, mnohem významnější *Knize o přikázáních* jen pár řádků. Rovněž výklad učení *Průvodce* je velmi povšechný a opomíjí jeden z hlavních cílů tohoto spisu, totiž ukázat racionálnost židovského práva a všech přikázání, která, jakkoli se mohou „tápajícím“ někdy zdát iracionální, mají svůj smysl. Namísto výstižné charakteristiky jednotlivých Maimonidových děl volí Kraemer koláž z vybraných reprezentativních pasáží, na nichž demonstuje, kde Maimonides navazoval na Aristotela nebo kde se inspiroval islámskou právní tradicí a muslimskými filosofy, zvláště al-Fárábím. Tento postup však Kraemerovi neumožňuje vysvětlit a obhájit, co činí Maimonida *One of Civilisation's Greatest Minds*, jak hlásá anglický podtitul jeho knihy. Kraemerova kniha se nepochybně nadlouho stane standardním úvodem k poznání Maimonidova života a civilizace, v níž žil, nicméně bude-li se čtenář chtít hlouběji seznámit s Maimonidem filosofem, bude muset sáhnout po jiné publikaci.

Kniha má po mém soudu i řadu dalších formálních nedostatků. Provází ji sice bohatý poznámkový aparát, nicméně odkazy na uváděné tituly jsou neúplné (u publikací chybí datum, místo vydání a vydavatel a u článků publikace nebo časopis, v němž vyšly) a souhrnná bibliografie na konci knihy docela chybí, takže čtenář je při hledání příslušného titulu odkázán na internet nebo vyhledávače zahraničních knihoven. I odborník Kraemerova formátu se občas dopustí chyb, a tak se lze dočíst, že Šmu'el ibn Tibon „přeložil na konci jedenáctého století Maimonidova *Průvodce tápajících*“ (s. 47), přičemž svůj hebrejský překlad dokončil roku 1204 pár měsíců před Maimonidovou smrtí. Chybný je rovněž překlad Qasr aš-šam', Voskového paláce ve Fustátu, který Kraemer překládá jako Čtvrt lamy; Ibn Hazmova kniha *Tawq al-hamána* se do češtiny nepřekládá jako „prsten“, nýbrž Holubiččin náhrdelník; a také do Ibn al-Qiřtiho vyprávění o Maimonidovi autor vkládá věty, které v originálu nejsou (s. 165, zde přebývá věta „a nechal ho popravít“). To jsou však jen podružnosti. Zásadnější problém představuje nedostatečná redakční úprava knihy. V textu, mnohdy na jedné straně, se vyskytují různé přepisy týchž jmen či termínů (např. Maimonides/Majmonides, Sefarad/Sfarad, Tašufin/Tašfín, Tumar/Túmart apod.), chybné tvary, odporující dávno zavedené české konvenci (súfista namísto súfi, Sabián namísto sabejec, Zíridé namísto Zírovci, midraštická namísto midrašická, Šalamoun namísto Šalomoun apod.), překlepy a opomenutí shody podmětu s přísudkem, stejně jako chyby v interpunkci.

Přestože jsem konstatoval, že Kraemerova kniha se v tuzemsku patrně nadlouho stane standardním úvodem k Maimonidově životu a dílu, nemohu se ubránit dojmu, že nakladatel neměl při jejím výběru šťastnou ruku. Po mém soudu měl raději sáhnout po již zmíněné knize Herberta Davidsona *Moses Maimonides: The Man and His Works* (na níž Kraemer mimochodem ani neodkazuje), která podává mnohem komplexnější obraz myslitelovy osobnosti. Obávám se, že z výše řečeného vyplývá, že i na tuto publikaci se vztahují slova Pavla Sládka, napsaná před časem na stránkách tohoto periodika

(„Judaistika v českých zemích: Zamyšlení nad českým překladem Úvodu do judaistiky Güntera Stembergera“, *Religio: Revue pro religionistiku* 19/2, 2011, 223-236: 235), že „české judaistice nepomohou překlady průměrných a podprůměrných cizojazyčných prací, mezi něž k velkému zklamání autora těchto řádků patří i“ Kraemerův *Maimonides*.

DANIEL BOUŠEK

Milan Žonca, Nachmanidovy polemiky,

Praha: Academia 2012, 260 s.
ISBN 978-80-200-2208-0.

V období vrcholného středověku dochází v západní Evropě k zásadní transformaci židovsko-křesťanských vztahů. Křesťanství expanduje geograficky, demograficky, ekonomicky i kulturně. Církev triumfuje ve svém univerzalistickém konceptu a existence odlišných menšin představuje skvrnu na její svaté jednotě. Na poli náboženské polemiky se prosazují nové metody související s renesancí filosofie a racionalisticky orientovaného myšlení a zároveň se pozornost křesťanských polemiků obrací k rabínské literatuře, prostředkované především židovskými konvertity. Právě v tomto kontextu je důležité chápat postavu Moše ben Nachmana z Girony, alias Nachmanida, alias Rambana, alias Bonastruka či Porta (1194-1270, Žonca uvádí opatrněji „kolem 1195“, s. 11, 13), jednoho z nejvýznamnějších středověkých rabinů, významného židovského halachistu, lékaře, kabalistu, biblického komentátora a v neposlední řadě také polemika, jehož veřejné působení tvoří stěžejní téma knihy Milana Žoncy, vydané v ediční řadě Judaica nakladatelství Academia jako její dvanáctý svazek. *Nachmanidovy polemiky* mapují ideologické konflikty, s nimiž se severošpanělské židovské komunity byly nuceny kolem poloviny třináctého století vypořádávat, a to jak na úrovni interní, tak s ohledem na výzvy kladené majoritní společností. Úvodní oddíly knihy (s. 21-87) jsou věnovány tzv. Druhé maimonidovské kontroverzi